

דשמיא

בסייעתא

נְשִׁישׁ בְּמִקְרָא

גליון 3

לְעוֹלָם יִשְׁלַשׁ אָדָם שְׁנוֹתָיו שְׁלִישׁ בְּמִקְרָא

פרשת יתרו ה' אלפים תשע"ח

מגזין תנ"ך ללימוד והעמקה בנושאים וסוגיות בכתבי הקודש

ההספק השבועי:

תורה: פרשת יתרו

נביאים: יהושע פרקים יג-יט

כתובים: דברי הימים א פרקים י-יד

תוכן הענינים:

ג.....	תמצית הענינים.
ד.....	אישי התנ"ך כלב בן יפונה
ה.....	מבוא לדברי הימים.
ז.....	פרשני המקרא ה'מצודות'.
ט.....	נחלות השבטים.

יוצא לאור ע"י מערכת "שליש במקרא".

ליצירת קשר:

shlishe24@gmail.com

התמונות באדיבות "ויקיפדיה".

תמצית הענינים

תמצית הפרקים הנלמדים בהספק השבועי

תורה: פרשת יתרו

- א. יתרו לוקח את אשת משה ובניו, ומגיע למקום חנית ישראל במדבר – למרגלות הר סיני.
- ב. משה שופט את ישראל מהבוקר עד הערב, ויתרו מציע להקים מערכת שופטים רחבה שישפטו את ישראל, משה מקבל את הצעתו.
- ג. ה' שולח את משה להכין את העם למעמד הר סיני.
- ד. ה' יורד על הר סיני ומשמיע לישראל את עשרת הדברים. העם יראים מכבוד ה', ומתרחקים, ומשה ניגש אל הערפל.
- ה. ה' מצוה את משה לא לעשות אלהים אחרים, ולהקים מזבח בו יקריבו את קרבנותיהם לה'. ה' מצוה על הלכות המזבח.

נביאים: יהושע פרקים יג-יט

פרק יג

- א. ה' מצוה את יהושע להטיל גורל כדי לחלק את הארץ הנשארת לתשע וחצי השבטים.
- ב. נחלת שנים וחצי השבטים בעבר הירדן המזרחי.

פרק יד

יהושע נותן לכלב את חברון.

פרק טו

גבולות נחלת יהודה, ורשימת עריהם.

פרק טז

א. גבולות נחלת יוסף, ופירוט נחלת אפרים.

פרק יז

גבולות נחלת מנשה.

בני יוסף מבקשים תוספת נחלה, ויהושע אומר להם לבראות את היער ולישב שם.

פרק יח-יט

בני ישראל משכנים את אהל מועד בשילה. יהושע מפיל גורל לשבעת השבטים אשר עוד לא הורישו את נחלתם. ואלו הם: בנימין שמעון זבולון יששכר אשר נפתלי ודן.

כתובים: דברי הימים-א פרקים י-יד

פרק י

סיום מלכות שאול בנפילתו ביד פלשתים.

פרק יא

המלכת דוד על כל ישראל.

כיבוש יבוס

גיבורי דוד וגיבורי החיילים.

פרק יב

רשימת המצטרפים לדוד - בהיותו בצקלג מפני שאול, במלחמת הפלשתים עם שאול, ובהיותו מולך על יהודה בחברון.

פרק יג

לקיחת הארון מקרית יערים, פרץ עוזא, והסבת הארון לבית עובד אדום הגיתי.

פרק יד

א. חירום מלך צור שולח לדוד עצים וחרשים לבנות לו בית.

ב. הנשים שלקח דוד בירושלים.

ג. מלחמות דוד עם פלשתים.

אישי התנ"ך

דמויות מן התנ"ך

כלב בן יפונה

אין ידוע באיזו שנה מת כלב. הפעם האחרונה שהוא מוזכר במקרא הינו בספר יהושע (פרק יד) כשהוא בן 85 (שנת ב"א תצ"ה). אולם מסורת חז"ל היא⁴, כי כלב האריך ימים אחרי יהושע והיה המנהיג אחריו בהיותו ראש לזקנים שהנהיגו את ישראל. לפי"ז חי יהושע לכל הפחות עד שנת ב"א תק"ב [בהיותו בן 92] או עד שנת ב"א תקט"ז [בן 105]⁵.

עכסה בתו של כלב, נישאה לעתניאל בן קנז - אחיו [מאמו] לאחר שהכה את קרית ספר שבפרברי חברון. לאחר מות כלב והזקנים, היה עתניאל בן קנז לשופט הראשון שהנהיג את ישראל.

ישנה מסורת כי כלב נקבר גם הוא בתמנת חרס על יד קבר יהושע בן נון. כיום מזוהה מבנה בכפר כיפל חאדת' שבשומרון כקבר כלב⁶.

למרות שכלב בן יפונה הוא משבט יהודה, ואילו מיקום הקבר הוא בנחלת אפרים, ניתן ליישב את המסורת ולומר כי העם קברו את כלב על יד יהושע, מפני היותו ממשיך דרכו בהנהגת העם.

[בתמונה: מבנה הקבר בכיפל חרת'.]

כלב בן יפונה נולד בשנת ב' אלפים ת"י לבריאת העולם.

כלב נקרא "קניזי" (יהושע יד). כיון שקנז נשא לאשה את אמו של כלב והיה לאביו החורג.

בספר דברי הימים [א-א פרק ב, ט] הוזכר כי לחצרון היה בן בשם כלב [כלובי]. התלמוד²

דורש פסוקים אלו על כלב בן יפונה, וכך נראה שנקט רש"י. אם נאמר כן, הרי שהיה כלב, דודו של נחשון בן עמינדב – נשיא שבט יהודה. אולם הגר"א מוכיח

כי לא יתכן שכלב בן חצרון – הוא כלב בן יפונה.

בהיותו בן ארבעים שנה נשלח עם המרגלים לארץ כנען כנשיא שבט יהודה. הוא ויהושע היו היחידים שלא הוציאו את דיבת הארץ רעה, והמקרא מתאר היאך כלב עמד באומץ מול העם, והכחיש את דברי המרגלים. יהושע וכלב היו היחידים מדור המדבר שנכנסו לארץ.

כשכר על כך קיבל כלב את קרית ארבע – חברון, לנחלה בארץ ישראל לו ולזרעו.

מלבד זאת מצאנו פעמיים נוספות בהם נשלחו מרגלים, והמדרש כותב כי היו אלו כלב ופנחס בן אלעזר. הפעם הראשונה היא כאשר שלח משה לרגל את יעזר (במדבר כא לב) שם כתב התרגום יונתן ב"ע, כי היו אלו כלב ופנחס. הפעם השניה היתה, כאשר שלח יהושע לרגל את יריחו (יהושע ב)³.

¹ ראה סוטה דף יא ע"ב

² שם.

³ מדרש תנחומא פרשת שלח

⁴ נזיר דף נו ע"ב

⁵ ראה בגליון מס' 1 מדור "אישי התנ"ך" - שיטות שונות מתי מתי יהושע.

⁶ המבנה קרוי בערבית "נבי תול כפל" [כפל - שמו של כלב בן יפונה בערבית]. מכאן גם שמו של הכפר - כפל חרת'.

מבוא לדברי הימים

חלק ב

המקום היחיד בו מוזכר חטא של דוד המלך, הוא בפרק כא, שם מוזכר שדוד מנה את ישראל [אמנם זה מוזכר בלשון שהשטן הסיתו לעשות כן] ורש"י נאמן לדרכו כותב על כך: 'אע"פ שפרשה זו אינה לכבוד דוד נכתבה כאן משום שנאמר בסוף הפרשה שבנה מזבח וענהו ה' מן השמים וזה כבוד דוד'.

רש"י מסביר כי זה הטעם שכתוב כאן בהרחבה היאך בנה דוד מזבח והקריב עליו קרבנות וענה ה' לדוד באש מן השמים. רש"י כותב על כך: 'פרשה זו לא נכתבה בשמואל ומשום כבוד דוד נכתבה כאן'.

אם נלך בדרכו של רש"י, נבין עוד כמה דברים. בפרק יא, לא מוזכרים כלל המלחמות שהתנהלו בין אנשי דוד לאנשי איש בושת בן שאול, אחר מות שאול, והכתוב מתאר רק היאך באו כל בני ישראל לחברון, למשוח את דוד למלך על כל ישראל. זאת למרות שאירוע זה קרה רק שבע שנים אחר מות שאול.

מעשה בת שבע המוזכר בספר שמואל לא הוזכר כלל בדברי הימים.

כמו כן לא מוזכר מרד אבשלום, או מעשה אדוניהו, והעברת המלוכה לשלמה מתוארת בצורה חלקה, ללא הזכרת המערערים, ובתוספת תיאור רחב על העברת המלוכה מדוד לשלמה.

שיטת המלבי"ם

המלבי"ם אף הוא כותב דברים מעין מה שכתב רש"י, ונביא ציטוטים אחדים. בפרק י' כתב: 'כוונת כותב הספר בכל מקום, להגביה מעלת דוד'. ובפרק יא כתב: 'עזרא דלג ספור כל המעשה מהמלכת איש בשת, ושמלך דוד באותם שנים על יהודה לבדו, כי הוא בא רק להגדיל מעלת דוד, ועיקר סיפורו מהמלוכה הכוללת'.

מאידך מצאנו במלבי"ם נימוק נוסף שהנחה את עזרא בכתובת הספר (יא ה): 'ועזרא לא רצה לחזור

בחלק - א, עסקנו בחלק ה'יחוס' שבדברי הימים. הפעם נעסוק בעיקר הספר, שעוסק בדברי ימי מלכי יהודה, מדוד המלך ועד גלות ירושלים.

הנה ספר דברי הימים, מסקר את אותם התקופות המסוקרות בספרים - שמואל ומלכים, ולמרות זאת ניתן להבחין בהבדלים רבים בין הסיפורים המובאים בהם, וכן בסיפורים רבים אשר הובאו בספרים הנ"ל, והושמטו מספר דברי הימים, ולהיפך. ישנם כמה שיטות שונות בין פרשני הספר בטעם הדבר.

שיטת רש"י

נתחיל עם פירושו של רש"י. רש"י עומד על כך, שבכל הנוגע לדוד המלך, רואה כל קורא בספר דברי הימים, כי הספר אינו מתעסק כלל בחטאיו של דוד, וכל הספר נכתב באופן של שמירה על כבוד המלוכה. ונביא דוגמאות לכך. בפרק י' מתואר נפילת שאול במלחמה, וזאת ללא שכתוב כלל על היותו מלך ישראל, בנוסף, הכותב מפרט את החטאים בגינם מת שאול, והמלוכה העברה לדוד. רש"י מסיק כי ספר זה נכתב לכבוד דוד, ואין מזכירים בו דברי גנאי.

ואכן רש"י¹ בפירושו לאורך הספר מבאר ענינים רבים על פי יסוד זה - שספר זה נכתב לכבודו של דוד. המקום המפורש ביותר הוא בפרק טו, שם כתוב, כי מיכל בת שאול - אשת דוד, בזה בלבה לדוד, כאשר רקד ושיחק לפני הארון. זאת לעומת ספר שמואל שם מוזכרים אף הדברים שהטיחה בו. רש"י כתב על כך: 'לפי שספר דברי הימים בשביל כבוד דוד הוא, לפיכך אין כתוב כאן מה אמרה מיכל לדוד, כמו שכתוב בשמואל: "מה נכבד היום מלך ישראל אשר נגלה היום לעיני אמהות עבדיו כהגלות נגלות אחד הריקים", כי זילותא של דוד היה, שאמרה לו אשה כן'.

¹ כפי שצוין בחלק א, פירוש זה איננו לרש"י אלא לתלמידיו.

דברים הידועים מספר שמואל, רק להוסיף דברים
הבלתי נודעים משם.

לכאורה יכל נימוק זה לבאר ג"כ את דילוג סיפור
מלוכת דוד על יהודה, ונראה מדברי המלבי"ם כי
בכל הנוגע להחלטה אם לסקור תקופות או
אירועים מסוימים, שקל עזרא מהו כבוד דוד, אולם
לאחר שהחליט לכתוב מעשה מסוים עדיין שקל
בפסל כל מילה והביא בעיקר דברים שאינם
כתובים בספרי הנביאים.

ונביא את דברי המלבים בתחילת פרק יז אשר
מאמתים קביעה זו: 'כל הסיפור והחזיון הנמצא
בסימן זה, הועתק מספר שמואל. ובאשר בו נמצא
הבטחה העתידה על מלוכת דוד, היה סיפור זה יקר
בעיני עזרא להעתיקו שנית, עם איזה שנויים אשר
כא לפרש ולבאר הדברים או לקצר'.

הרי מפורש, שהטעם שנכתבה פרשה זו, היה כדי
להגדיל מעלת דוד. מאידך השינויים שבאו
בניסוח, היו על מנת לפרש את הדברים, או לקצר
היכן שאין צורך לכפול את הדברים.

נאמן לדרכו זאת, אכן, כמעט כל דברי המלבי"ם
בפרשיות שנכפלו בדברי הימים, הינם לעמוד על
שינויי התוכן והלשון, ולבארם.

שיטת האברבנאל

עד עתה ראינו שתי פרשנים שביארו כי עזרא
הונחה ע"י הרצון לשמור על כבוד דוד, אולם לא
ביארו לנו מדוע היה זה חשוב כל כך - לכתוב ספר,
כדי להגדיל את מעלת דוד. תשובה לענין זה נמצא
בדברי האברבנאל.

האברבנאל (בהקדמתו לספר שמואל) מבחין כי ספר
שמואל, ולעומתו - דברי הימים, נכתבו לשתי
מטרות שונות. ספר שמואל נכתב לדבריו, 'לתכלית

הלימוד לעבודת האל יתברך'. לצורך כך נכתבו
שלושה סוגי דברים: סיפורים על מעלת דוד,
סיפורים על חסדי ה' עמו, וכן סיפורים להראות
איך נענש דוד על עונותיו.

לדבריו, ישנם שלושה סוגי תועליות מספר זה, הא'
היא לראות כמה צדיק היה דוד, דבר זה מחזק
בודאי את הקורא ברצון להידמות למלך דוד. הב'
הוא לראות כמה רבים חסדי ה' על יראיו, דבר זה
מעורר בודאי אהבת ה'. והדבר השלישי הוא
לראות היאך ה' מדקדק מאד אפילו עם צדיק גדול
כ"כ כדוד. דבר זה מגדיל בודאי את יראת העונש.

לעומת זאת ספר דברי הימים נכתב למטרה אחרת
לגמרי. האברבנאל מאריך לתאר כי עזרא ראה
היאך אבדו י' השבטים, ורק מלוכת בית דוד תיכון
לעד, ולכן כתב ספר זה כדי להעמיד את מעחותיה
סגולותיה והשתלשלותה של שושלת מלוכת בית
דוד, מדוד המלך ועד גלות בבל, ולאחר מכן את
השיבה בימי כורש. האברבנאל כותב כי ספר עזרא
נכתב כחלק מספר דברי הימים.

[למרות זאת כותב האברבנאל כי הטעם שהשמיטו
את סיפורי העונשים שבאו על דוד, למרות שיש
בכך תועלת, כיון שכבר כתובים בספר שמואל.]

כיון שדברי הימים נכתב בשביל לשבח את מלוכת
בית דוד, לא נכתבו בו דברים שאינם שבח, וכמו
כן לא נכתבו בו סיפורים על דוד קודם מלוכתו על
כל ישראל, כיון ש'לא היתה כונת הסופר הקדוש
עזרא להלל ולשבח ולפאר לדוד במה שהוא בן
ישי, כי אם במה שהוא מלך ישראל'.

מטעם זה - מוסיף האברבנאל - כמעט ולא
הוזכרו מלכי ישראל בספר זה, ואף כאשר הוזכרו,
אין זה בצורה של סיקור מאורעותיהם, אלא רק
כסיקור תולדות מלכי יהודה. ❖

"עַל פִּלְגֵי מַיִם".

אמר רבי תנחום בר חנילאי: לעולם ישלש אדם שנותיו - שלישי במקרא, שלישי במשנה,
שליש בתלמוד. מי ידע איניש כמה חיי? כי קאמרינן ביומי. ('עבודה זרה' יט)

רש"י: ביומי - ב' ימים מקרא, וב' ימים משנה וכו', וכן כל שצוה ושצוה.

'תוספות': ליומי - בכל יום.

פרשני המקרא

תולדותיהם של מפרשי התנ"ך

ה'מצודות'

מאת: הרב משה שמואל פרל-גולד.

כפי שכותב עליו בספר 'שם הגדולים החדש' (מערכת ספרים מערכת המ"ם אות קסו) - 'המצודות דוד כלול בו תוכן הפירושים בלשון צח וקל, מאוסף ומלוקט מרבותינו מפרשי הנביאים, רש"י ואבן עזרא, רלב"ג ורד"ק ומהור"א (אברבנאל), ומהר"ם אלשיך ו'מכלל יופי', ומלבד מהפירושים אשר פירשו נביא לבד, כמו רס"ג והרמב"ן, ו'כלי פז' ו'מאיר איוב' ודומיהם, בהקדמתו למהדורה השלימה של הפירוש שנדפסה בליוורנו, מפרט רבי יחיאל הלל את ספרי המפרשים שמדבריהם נכנסו לחיבור'¹⁰.

בנו של רד"א - **רבי יחיאל הלל**¹¹ **אֶלְטְשׁוֹלֶר**, כאביו נולד גם הוא בעיר 'אברוב', (לא נודע זמן לידתו), וכבר בצעירותו נודע כתלמיד חכם חשוב¹². בין השנים תק"ט - תקל"ב היה שנתיים אצל רבה של האג (Hag) רבי שאול הלוי (לוינ), שם לימד את רבי דוד טעבלי ברלינר¹³, בנו השני של רבי צבי הירש לוינ אב"ד ברלין¹⁴, שהיה אז בחור, וגדל אצל דודו אב"ד האג [כנראה מפני שהיה חשוק בנים, ל"ע].

אחר פטירת אביו השלים ושכלל את פירושו והדפיס את הפירוש על נביאים אחרונים בברלין בשנת תקל"ל, כשהדפסתו מושלמת בשנת תקל"ב. לאחמ"כ הוא מבקש מגדולי הדור הסכמות לספרו 'סדר בנין הבית' אותו חיבר כפה"נ בברלין, כהשלמה והרחבה לפירושו של אביו לספר יחזקאל¹⁵, ואותו הוא מדפיס בשנת תקל"ה, ומאחר שהוא מקבל בתוך ההסכמות גם סמיכה להוראה מרבי שאול הלוי אב"ד האג, ומגיסו רבי שאול לווינשטאם אב"ד דובנא (Doubna) [לאחמ"כ אב"ד קהלת האשכנזים בעיר אמשטרדם], הוא מקבל ע"ע את עולה של רבנות העיר 'עמדן' (Emden - אַמְדֵן) בה כיהן בין השנים תקל"ב - תקל"ט לערך¹⁶. בחודש אלול של שנת תקמ"ב נגמרת הדפסתו של הפירוש, ורבי יחיאל הלל מתפלל בשירו שהדפיס בסוף הקדמתו - 'כה דברי המצפה לשבת בארץ הקדושה / לעבוד שם את ה' במדה גדושה / כזאת התקווה אסיר בקולר / יחיאל הלל אלט-שולר', אבל כפי הנראה לא זכה רבי יחיאל הלל למלאות את משאלתו זו, והוא שב למדינת פולין מולדתו, ואף שב לעיר הולדתו 'אברוב' בשנים אלו¹⁷, כשיתכן והוא משמש אף בתפקיד רבני בעירו¹⁸. בשנת תקנ"ג אנו מוצאים אותו מדפיס את פירוש 'מצודות דוד ומצודות ציון' למגילות שיר השירים וקהלת בעיר אוסטראה (Osstrae). שנים לא רבות לאחר מכן כפי הנראה נפטר רבי יחיאל הלל בשיבה טובה אל בית עולמו.

על סדר השתלשלות כתיבת והדפסת הפירוש, נקדיש בע"ה יריעה נפרדת, באחד הגליונות הקרובים. ❖

פירוש ה'מצודות' הכולל בתוכו את 'מצודות דוד' ו'מצודות ציון', נדמה כי הוא הפירוש הנפוץ ביותר אחר פירושו של רש"י לספרי הנ"ך, והוא הנוח ביותר ללימוד מכל ספרי המפרשים השונים, ובמיוחד למי שמבקש ללמד את התנ"ך לילדי ישראל, שחיבור זה משמש לו כאבן יסוד לביאור דברי הנביאים והכתובים. חיבור זה נתחבר למעשה ע"י אב ובנו, מגדולי חכמי גליציה ובוהמיה בזמנם, הלא הם **רבי דוד אֶלְטְשׁוֹלֶר** [המכונה גם רד"א], ובנו ממשיך דרכו **רבי יחיאל הלל אֶלְטְשׁוֹלֶר**.

רבי דוד נולד בעיר הפולנית 'אברוב' (Яворів - Jaworów - יבוריב) שבמערב גליציה, לאביו רבי אריה ליב אלטשולר¹, ממשפחת אלטשולר (Aletschueler - בעברית נכתב לעתים כ'אלטשול' או בראשי תיבות א"ש) הנודעה, שעליה מסופר, כי - 'סיבת כנוי המשפחה הזאת אלטשולר, והיא כי כולם היו גאונים וחסידים דור דור, ומקום מולדתם היה בפורטוגאל. ואחרי אשר גלו משם בעת הגירוש, נשאו עימם אבנים מבתי כנסיות שבה, לקיים "כי רצו עבדיך את אבניה" (תהלים קב, טו). וכאשר באו לפראג וקבעו משכנם בה וכו'... בנו להם בית כנסת, ושמו בעצמם לתוך הבנין [את] האבנים אשר הביאו איתם. ויען היו האבנים מבתי כנסיות ישנים, לכן נקראו 'אלטשולר' [אלט' - ישן. 'שוהל' - בית כנסת]. ומשם נפוצו על פני הארץ³. הכוונה, ככל הנראה, לבית הכנסת המפורסם 'אלטנוי שוהל' (בהכנ"ס 'הישן-חדש') שבפראג.

אין ידוע מתי נולד רבי דוד, אך בשנת תפ"ו חתמו הוא ואביו רבי אריה ליב, כחלק מ'אלופי מנהיגים ודיינים דק"ק יאברוב' שחתמו על כתב עדות של רב העיר רבי הירש חריף, להעיד על צדקתו של ר' בייך מגיד מישירים דק"ק יאברוב, לפני ה'ועד דארבע ארצות'. הרי שבשנה זו כבר היה אדם מבוגר שהיה ראוי למשרה רבנית בעיר חשובה כ'אברוב'⁵.

לקראת סוף ימיו ראה רבי דוד שלימוד התנ"ך נחלש מאוד בקרב יהודי אירופה, ואף בקרב תלמידי החכמים, וסבר שהסיבה לכך היא העדר פירוש קל ובהיר מספיק, שיהיה מובן גם להמון העם. מחמת מטרה זו ובעיקר כדי להנגיש את המקרא אף למלמדי תינוקות וילדים⁶, כתב את פירושו הגדול - 'מצודות דוד', בו ליקט בסגנון פשוט ובהיר מספרי ופירושי הראשונים על הנ"ך⁸. רד"א עוד הספיק לראות את המהדורה השניה של פירושו על ספרי אמ"ת (איוב משלי ותהלים) שנדפסה בשנת תקנ"א, וגם את התחלת ההדפסה של ספרו, כשהוא נפטר קודם שנת תק"ל⁹.

פירוש ה'מצודות' מבוסס בעיקרו על פירושיהם של הרד"ק ורש"י, אך כולל את רוב ככל ספרות פרשני המקרא,

מאמר זה נכתב ע"פ המקורות והמידע הנכתב כבר ע"י החוקר ר"א הלוי שישא ב'ישורון' כרך ג' וכרך ו', אבל הלומד ימצא מקום לדברים הנכתבים כאן, באופן מסודר ושיטתי ומתמצת יותר, ואף נוספו בכאן כמה פרטים שלא הובאו אצלו.

¹ כך נדפס בשער הכרך הראשון של פירוש ה'מצודות' (זאלקווא תקי"ג).

² כך נקראה בד"כ ב'רוסיה הלבנה' וב'ליטא'. סדר יחוס ענף זה של המשפחה, נכתב ע"י ר' שלמה אלטשולר אב"ד טשאווס, ונדפס ע"י פרופ' ש. אסף בשם 'מגילת יוחסין של משפחת אלטשולר', ב'רשומות' (סדרה חדשה - ת"א תש"ז-יג) כרך ד, עמ' 143-131, וכרך ה' עמ' 77-62.

³ ע"פ הוספות לספר "צמח דוד" של ר' דוד גאנז, בשם - 'ספר יוחסין ממשפחתם, בכתב ישן נושן, אשר השאירו אבותיו אחריהם'.

⁴ נדפס בתחילת ספרו של ר' בייך - 'זרע ברך שלישי' למס' ברכות (נדפס כפח"ג בפפד"א בשנת תצ"א) - וראה ספר 'כלילת יופי' לרח"נ דמביצער ח"א דף פז ע"ב.

⁵ מקובל שגם כיהן כרבנות בפראג, אבל לא מצאתי תיעוד לכך!

מלבד זאת יש לציין כאן עוד כמה נקודות:

א. רבי אריה ליב אביו של רד"א כנראה ממנהג עדות הנ"ל ג"כ שימש בתפקיד רבני ב'יאברוב', אבל נכדו רבי יחיאל הליל משום מה לא ציין דבר זה בסדר יחוסו, [ואבל הוא מזכיר דבר זה בשער ספרו 'סדר בנין הבית'].

ב. סבו של רד"א רבי פתחיה מופיע שם כנגיד בעיר 'יאברוב', בעוד נינו רבי יחיאל הליל מציין שכהן כרבה של פראג, וכך גם מצויין על שער המהדורה הראשונה של 'מצודות דוד' שנדפסה עוד בחיי רד"א, וצריך ליישב הדבר. [ד"א, יש לציין שביאברוב היה בית מדרש שכונה 'הקלוז דר' פתחיה', ויתכן שנוסד ע"י רבי פתחיה אלטשולר דידן (ע"י מאמרו של ר"א הלוי שישא ב'ישורון' ג עמ' תריט ובהערה 10].

ג. על כתב העדות הנ"ל חתום גם רבי יחיאל מיכל בן רבי פתחיה נר"ו אלטשולר, וכפח"ג הוא אחיו של רבי אריה ליב אבי הרד"א, והוא מחבר הספר 'לחם משנה' (זאלקווא תקי"א), ר'משנה לחם' - חידושי ש"ס ורמב"ם (זאלקווא תקי"ג), שהיה מבני העיר 'יאברוב' והתפרנס על שולחן אביו (ר' פתחיה) וכשירד זה מנכסיו נאלץ לכהן בתפקיד רבני בעיר 'יאריטשוב'. [נאולי זו הסיבה שר' פתחיה עצמו קיבל את רבנות העיר פראג, וצ"ע].

⁶ וכלשון ה'קול קורא' שהוציאו רבני ליורנו בשנת תוהמידק"מ לצורך התרומה להוצאת הספר - 'וכנגד כולם יהיה לעזר ולהועיל למלמדי תינוקות אשר יהיה לפניהם דבר סדר ופירוש ערוך על המקרא בלשון צח קל להבין', (נעתק ע"י ר"א הלוי שישא ב'ישורון' כרך ג).

⁷ הפירוש נקרא 'מצודות דוד' (ולא 'מצודת דוד') על שמו, ר'על שם שצדתי פירושים מכמה ספרי אמרי בינה' (מתוך הקדמתו לפירושו - זאלקווא תקי"ג) - מלשון ציד, וגם כי הוסיף בו מ'מה שעלה במצודות שכל'.

⁸ לשון השער למהדורה הראשונה (זאלקווא תקי"ג) - 'פ' מצודות דוד והוא מלוקט מכמה מפרשים גדולי עולם ובראשם הנשר הגדול ראש המפרשי' רש"י זצ"ל ומעט של המחבר והמאסף אשר אסף וליקט...'

⁹ בנוגע לזמן פטירתו של רד"א, ישנם כמה נתונים סותרים, וכתבתי כפי המקובל, וכפי שמשמע בהקדמת בנו ר' יחיאל הליל למהדורת הפירוש לנביאים אחרונים. אשמח מאד אם אי מי יוכל לעשות מעט סדר ודברים ויודיעני!

¹⁰ לא הובאה כאן רשימה זו מפני שאין דפוס זה תחת ידי ואשמח אם אי מי ימציאה לי!

¹¹ הרב אלטשולר חתם את שמו בעקביות - 'יחיאל הליל' בכתב מלא כמנהג יהודי אשכנזי ופולין. וכך גם חישב את הגימטריה של שם ספרו בהקדמה לפירושו לנביאים אחרונים - 'מצודות דוד' [ומצודות ציון, עם ב' הפירושים [כלומר, בתוספת שניים] - עולים במספר ובמפקד: 'יחיאל הליל בן מוהר"ר דוד אלטשולר ז"ל'. שסכום שניהם הוא 1,264.

¹² כך מעידים עליו גדולי הרבנים בדורו בהסכמותיהם לספרו 'סדר בנין הבית', הסכמתו של רבי שאול הלוי אב"ד האג, נמצאת גם בספרו 'בנין שאול' (ירושלים תשס"ה), סי' כז.

¹³ כך מעיד רבי שאול הלוי אב"ד האג בהסכמתו לספרו 'סדר בנין הבית' (אמסטרדם תקל"ה).

¹⁴ בנו הגדול הוא שאול ברלין, מרפס [ומחבר] שו"ת 'בשמים ראש', ובנו השלישי הוא רבי שלמה הירשל אב"ד לונדון.

¹⁵ כשהוא מוסיף בו הרחבה ופירוש גם לעוד עניינים הצריכים לכך במקרא.

¹⁶ יש המקדימים את כהונתו לתק"ד והלאה, ולכל המאוחר עד שנת תקל"ב, והסבא אינה נותנת כן.

¹⁷ כך נזכר בשער הפירוש למגילות שה"ש וקהלת הנדפס באוסטראה בשנת תקנ"ג.

¹⁸ כך נזכר אצל כמה מכותבי התולדות המאוחרים, אבל לא נמצא לזה הוכחות מוכרחות, וע"י בזה במאמרו של ר"א הלוי שישא ב'ישורון' כרך ו.

את ייחוסו של רבי דוד, כתב בנו רבי יחיאל הליל, בסוף הקדמת ספרו 'סדר בנין הבית' (נדפס בזאלקווא? בשנת תקל"ה) וז"ל (ההוספות בסוגריים ממקומות אחרים, ר"ת שאינם ידועים נפתחו) - 'כ'ה ד'בר'י זעירא דמן חבריא **יחיאל הליל** בהמנוח הרבני המופלג והמפורסם הגאון הגדול **מורינו דוד זצ"ל אלטשולר מיאברוב** בע"ל המ'חבר 'מצודות דוד'. נכד הגאון המפורסם מרנא ורבנא **מורינו פתחיה אלטשולר** שהיה אב"ד בק"ק פראג. ונכד (כפח"ג מצד אמו) הגאון המקובל אלהי החסיד **מורינו מאניש חיות** שהיה נשיא בארץ ישראל בהרב הגאון הגדול **מורינו פנחס** בהגאון המפורסם המקובל אלהי מאור הגולה **מורינו מאניש** שהיה אב"ד בק"ק ווילנא בהגאון המפורסם בכל העולם אור ישראל וקדושו **מורינו יצחק חיות** שהיה אב"ד בק"ק לבוב ובק"ק קראקא ובק"ק פראג בע"ל המ'חבר ס'פר 'אפי רברבי' בהגאון **מורינו אברהם חיות** [מגזע חסידי פרובינציא (פרובאנס)^{xxv}]. ונכד (כפח"ג מצד אמו) הרב הגאון הגדול המפורסם **מורינו אליעזר מרגליות** שהיה אב"ד בק"ק פאטיק ב'ן א'חיו של הגאון הקדוש **מורינו יחיאל ה"ד** (נהרג בגזירות ת"ח ות"ט) שהי' אב"ד בק"ק נעמירוב הגדולה (ומחבר ספר 'שברי לוחות') בהגאון **מורינו אליעזר זצ"ל**. וחתן הרבני הנגיד **מורינו בער הכהן מדאברמיל** בהרב החסיד המופלג המפורסם **מורינו בונם הכהן**, נכד הגאון המפורסם **מורינו משה כהן** שהיה אב"ד בק"ק לוציק והגליל נכד הגאון המפורסם מאור הגולה **מורינו יוסף כהן** שהיה אב"ד בק"ק קראקא בע"ל המ'חבר 'שאריית יוסף' (תלמיד מהרש"ל והרמ"א) בהגאון **מורינו מרדכי גרשון זצ"ל**. חתן הגאון המפורסם **מורינו משה שהיה אב"ד בוטשאטש** בהרב הנגיד המפורסם אביר הרועים התייר הגדול **מורינו הר"ב דוד זצ"ל** שהיה נאב"י ופ"ה דד"א יצ"ו^{xxvi}, עכ"ל. [מקובל כי רד"א היה מצאצאו של **רבי שבתי הכהן** מחבר ספר הש"ך ('שפתי כהן') על הש"ע^{xxvii}, אבל ר' יחיאל הליל לא הזכיר יחוס זה בדבריו!].

^{xxv} כך כתב בסוף ההקדמה לכרך של ספר יהושע שהרפס בליורנו בשנת תק"מ.

^{xxvi} צ"ע מהם ר"ת אלו, והחצי השני אולי פיענחוהו - 'ופרנס המדינה דר' ארצות'. כמו"כ הדבר תמוה שהוא נותן את התואר 'יצ"ר' (ישמררהו צורו וגואלו), לאדם שכבר נפטר שהרי אמר עליו בתחילה את התואר 'זצ"ל', וכנראה תואר 'יצ"ר' מיירי עליו בעצמו, או באם פיענחו ראשי התיבות נכון, הרי יתכן שקאי על 'יעד ארבע ארצות' (ישמרם צורם וגואלם).

^{xxvii} כך כתב בספר 'ערן ציון' עמ' רמז.

נחלות השבטים

רצועת החוף. חוף הים של יהודה הוא ארץ פלשתיים. על החוף ובסביבתו שוכנות חמש ערים גדולות: עזה, אשקלון, אשדוד, עקרון, וגת. יהושע לא הורישם, אף כאשר הכרית את הענקים מכל הרי יהודה וישראל, לא הכרית משם את הפלשתיים (יהושע י"א כא כב), - גם לאחר מותו שבט יהודה לא הורישום (שופטים א, יט).

ארץ בנימין

שבט בנימין נחלו את האיזור ההררי מירושלים ועד הרי בית אל (לפחות 15 ק"מ). חלק מהעיר ירושלים בימינו היא בנחלת שבט בנימין (העיר העתיקה וצפונה). בבקעת הירדן הם נחלו את כל איזור יריחו. הגבול ממזרח למערב הוא מירדן יריחו ועד אזור בית חורון ועד קרית יערים (החלק המזרחי והאמצעי של כביש 5 הוא על גבול יהודה ובנימין). הגבול הדרומי של בנימין הוא בית הערבה מעלה אדומים, גיא בן הנם, מי נפתוח (י"א ליפתא), קרית יערים.

ארץ דן

שבט דן נחלו את המישור שעל חוף הים (בין יהודה ליוסף), מאיזור בית שמש ועד איזור בית חורון ועד הים (ומנחל הירקון עד יבנאל (יבנה). איזור זה מכונה בימינו 'גוש דן' (מרכז הארץ). בארץ דן ישבו האמוריים, ובני דן לא הורישו אותם (שופטים א, לד), ולא הייתה להם נחלה, וע"כ הם הלכו הרחק ממקומם ל'ליש', כ 70 ק"מ צפונית לכינרת (סמוך להר החרמון), לכדו - את העיר, הורישו אותה וישבו בה. הם קראו את שם העיר 'דן' על שם דן אביהם, והיא היתה נחשבת גבולה הצפוני של ישראל (משום שאת המקומות הצפוניים ל'דן' לא הורישו).

יוסף - אפרים ומנשה

אפרים ומנשה נחלו את כל האזור האמצעי של א"י, מהרי בית אל עד סמוך לעמק - יזרעאל. הגוש הדרומי של ארץ יוסף (מבית אל עד לשכם) נחל אפרים, ואת הצפוני (משכם עד עמק יזרעאל) נחל מנשה. בארץ יוסף ישנם כמה איזורים, ההר, החוף (השרון), ובקעת הירדן. כאמור, מבית אל עד שכם

במפה [ראה בסוף המאמר] נראה את א"י מדרום לצפון (ממטה למעלה), ארץ יהודה שוכנת בדרומה של א"י, לאחר מכן ארצות בנימין ודן. ארץ יוסף שוכנת באמצע א"י (הרי אפרים והשומרון ואזור השרון וצפונה), צפונה יותר שוכנת עמק יזרעאל והרי הכרמל (נחלות יששכר אשר וזבולון). צפונה יותר שוכנת ארץ הגליל - נחלת נפתלי וזבולון ואשר. להלן נדון בנחלת דן בצפון.

ארץ יהודה וארץ שמעון

שבט יהודה נחל את כל החלק הדרומי של א"י, מירושלים עד באר שבע, ומים המלח ועד ים התיכון. ארץ יהודה גדולה מאד יחסית לארצם של שאר השבטים (אולי כשליש א"י), ובה כמה איזורים: הר, שפלה, נגב, רצועת החוף, מדבר יהודה.

ההר. ההר של יהודה משתרע מירושלים ועד דרום הר חברון. זהו האיזור החשוב ביותר של יהודה, ומהמקומות החשובים ביותר בא"י. כפי שיבואר להלן. באזור זה נמצאות הערים בית לחם וחברון.

השפלה. שפלת יהודה גם היא טובה מאד, בה העיר לכיש (מהחשובות ביהודה בעבר) ועוד ערים חשובות (לבנה מרישה עדולם).

הנגב. הגם שהנגב שייך ליהודה, בימי יהושע ניתן חלקו החשוב (באר שבע והסביבה) לשבט שמעון, והם ישבו שם עד מלך דוד (דברי הימים א' ד, לא). אברהם אבינו ישב זמן מה בנגב, יצחק גם ישב שם, זרע שם וזכה בברכה גדולה (מאה שערים). ואף בניהו בן יהוידע היה גר בנגב. חבל הארץ הגדול המכונה בימינו 'נגב' (מדרום הר - חברון עד אילת), הוא כ 70% משטח המדינה, אבל רק חלקו הצפוני (באר שבע והסביבה) כלול בגבולות א"י.

מדבר יהודה. מדבר יהודה הוא האיזור המדברי התלול בין הרי יהודה לים המלח. ביהושע מוזכרות שש ערים באזור (בית הערבה, מדין, סככה, הנבשן, עיר המלח, עין גדי).

כי נִקְבְּצוּ אֵלֵינוּ - כָּל מַלְכֵי הָאֲמָרִי יִשְׁכְּי הָהָר (יהושע י, ו) (הכוונה למלכי הר יהודה).

ארץ ישראל נקראת ארץ ה', ככתוב לא יִשְׁבוּ בְּאֶרֶץ יְהוָה - (הושע ט, ג). ה' יתברך קורא לה 'ארצי', ככתוב לְשֹׁבֵר אֲשׁוּר - בְּאֶרֶץ (ישעיה יד, כה), ונראה שזו לשון חביבות, (שהרי כל העולם שייך לקב"ה). ומצינו לשון זו גם לגבי הרי ישראל שה' יתברך מכנה אותם 'הרי', ככתוב לְשֹׁבֵר אֲשׁוּר בְּאֶרֶץ וְעַל - 'הרי' אֲבוֹסָנוּ (שם). וכן ומִיְהוּדָה יוֹרֵשׁ 'הרי' (שם סה, ט), וכן - וְקָרָאתִי עָלָיו לְכָל הָרִי... (יחזקאל לח, כא). וכמוֹכ במקראות רבים, הכתוב מדבר על כל א"י ומזכיר רק את ההרים, וכמוֹכ מצוות ביכורים נוהגת רק בהרים, למעט תמרים שמביאים רק מעמקים (ביכורים פרק א משנה ג').

בין השומרון לגליל וארץ יששכר

בין השומרון והגליל, נבחין בכמה איזורים, הרי גלבוע, עמק חרוד ובית שאן, עמק יזרעאל, הרי הכרמל. צפונה מהרי השומרון ישנם שתי אצבעות של הרים המתמשכים מהרי השומרון, הרי גלבוע הם האצבע המזרחית של הרי השומרון, והם בולטים (בגובה ומראה) יחסית להרי השומרון. והרי הכרמל הם האצבע המערבית צפונית של הרי השומרון.

הר הכרמל: הרי הכרמל מתמשך מהרי שומרון עד מפרץ חיפה, ובו שלוש איזורים. 1. הרי אום אל פחם (גבעות עירון) והם הרים תלולים מאד. 2. מצפון להם 'רמות מנשה', והם הרים נמוכים יחסית להרי אום אל פחם, ואינם תלולים. 3. לאחריהם 'הר הכרמל' והוא בולט בגובהו, הוא האיזור המרכזי הכרמל, (פסגתו היא 'קרן כרמל' (המוחרכה), שם השיקוץ של הנוצרים).

עמק יזרעאל שוכן בין הרי השומרון לגליל, בין עמק יזרעאל לירדן שוכן עמק חרוד, ובו העיר הידועה בית שאן. גבעת המורה שוכן במזרח העמק. העמק בין גבעת המורה להר תבור קרוי עמק כסולות.

שייך לשבט אפרים כמפורש ביהושע (פרק טז). בימינו אזור זה נקרא 'בנימין' (בטעות!) אך לא היה לבנימין חלק ונחלה במקום.

שומרון, היא בירת עשרת השבטים בהרי מנשה - (צפונית מערבית לשכם). פעמים רבות בנביאים האחרונים מכונים עשרת השבטים 'שומרון' ע"ש בירת ממלכתם, וההרים באיזור נקראים גם הם הרי שומרון. והם היו מהמקומות החשובים בא"י.

הרי אפרים ומנשה. במקרא ובחז"ל ישנה התייחסות מיוחדת להר של יוסף. לדוגמה, במשנה, כשרבינו הקדוש רוצה להביא דוגמה לשדה משובחת ביותר, הוא מזכיר את "פרדסות סבסטי" (צמוד לעיר שומרון). כמוֹכ בנבואת הנחמה המרגשת שניבא ירמיהו על עשרת השבטים, מכל האזורים שלהם, הוא מזכיר רק את הרי שומרון, ככתוב עוד תִּטְעִי כְרָמִים בְּ'הָרִי' - שְׁמֶרֶן... כִּי יֵשׁ יוֹם קָרָאוּ נְצָרִים בְּ'הָר' אֶפְרַיִם קִימוּ וַיַּעֲלֶה צִיּוֹן... (ירמיהו ל"א ד ה). (וכן בברכת משה לפני מותו, הוא - משבח את טוב הרי יוסף ככתוב מְבָרַכְתָּ יְהוָה אֶרְצוֹ... וּמֵרֹאשׁ - 'הָהָרִי קָדֵם' וּמִמְּגֹד 'גְּבְעוֹת עוֹלָם' (דברים ל"ג יג טז), כנ"ל - שעיקר ארצו של יוסף הוא הרי אפרים ומנשה).

כמוֹכ גם הרי יהודה מוזכרים בכמה מקראות, לדוגמה בנבואה שקוראים בהפטרת תשעה באב על חורבן יהודה, מקונן ירמיהו בעיקר על ההרים, ככתוב עַל הָהָרִים אֶשָּׂא כְּכִי וְנָהִי וְעַל נְאוֹת - מְדַבֵּר קִינָה כִּי נִצְתּוּ מְבִלִּי אִישׁ עֵבֶר (ירמיהו ט, ט).

הרי יהודה ובנימין ויוסף (המכונים 'יהודה ושומרון') נחשבים כעיקר א"י, רוב הערים החשובות נמצאות שם (חברון, בית לחם, ירושלים, בית אל, שילו, שכם, שומרון, ועוד), אברהם יצחק ויעקב התגוררו בעיקר בהרי יהודה ויוסף. וכן יהושע נלחם תחילה ביריחו, ואח"כ מיד נלחם בערי ההר. המלחמה החזקה ביותר, שהיא מלחמת חמשת המלכים (בה נעצרה השמש), נחשבת מלחמה במלכי ההר, ככתוב

יששכר. יששכר נחל את השטחים המזרחיים בין הרי השומרון לגליל. והם רמות יששכר, עמק חרוד (עמק בית שאן), ועמק כסולות וגבעת המורה עד התבור ועד הירדן. ביהושע (יט, כג) - מבואר, שגבול יששכר הוא מהירדן עד התבור, והערים יזרעאלה, כסולת, שונם, ועוד מספר ערים היו בגבולו, כך שלפחות החלק המזרחי של עמק יזרעאל שייך לו. החלק המערבי של העמק שייך לאשר, זבולון גם הוא נחל בעמק. (נראה שהרי הגלבע שייכים ליששכר, ואולי גם ההרים באזור ג'נין). (הר תבור בולט מאד בסביבתו, משום שהוא ממוקם בין עמקים שגבהם כ- 100 מטר מעל פני הים, ואילו גבהו של התבור הוא 588 מטר מעל פני הים).

ארץ זבולון

זבולון נחל ההרים בדרום הגליל (הרי נצרת), בין עמק יזרעאל לבקעת בית נטופה. כל השטחים מאזור יקנעם עד התבור ועד בקעת בית נטופה (אולי עד איזור שפרעם) ציפורי ובית לחם הגלילית שייכים לזבולון (בגיליון זה לא נדון בעניין השטחים שהיו להם על החוף ככתוב 'זבולון לחוף ימים ישכון').

ארץ נפתלי

נפתלי נחל את כל מזרח הגליל מהכינרת וצפונה (עד סוף א"י?), נראה שחלק נכבד מהגליל העליון שייך לנפתלי, הגבול המבואר ביהושע הוא מהתבור וצפונה (יבנאל, אדמי), והשטחים מצפון לזבולון (אולי מבקעת בית נטופה

וצפונה) ומזרח לאשר (ואף נהר הירדן שנשפך בארץ יהודה בים המלח שייך לו) (יהושע י"ט לה לח).

ארץ אשר

אשר נחל את מערב הגליל, וחלק מעמק יזרעאל (ראה הערה לעיל) והרי הכרמל. המקומות המוזכרים

ביהושע (כז, כח, צר, צידון, עברון, שיחור לבנת, עמה) רובם קרובים לחוף הים הצפוני (מהכרמל וצפונה), וכאמור חלק מעמק יזרעאל שייך - לאשר (נראה שהערים תענך ומגידו בעמק יזרעאל שייכים לו).